

UOT 349: 336. 12:347, 73**MİLLİ HÜQUQ MƏNBƏLƏRİNİN
ƏSAS İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ****Y.E.YAVƏRZADƏ
Bakı Dövlət Universiteti
yaver_019@inbox.ru**

Məqalədə ənənəvi yanaşma nöqteyi-nəzərindən normativ hüquqi aktların müasir hüququn ən mükəmməl və başlıca mənbəyi hesab olunduğu və bununla yanaşı olaraq müasir Azərbaycanda hüquq mənbələri sistemində məhkəmə presedentlərinin yerinin tədqiqinin vacibliyi vurğulanır. Qoyulan problemin təhlili nəticəsində belə bir mövqe ortaya qoyulur ki, son illərdə Azərbaycan hakimlərinin hüquq mədəniyyətinin və ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksəlməsi məhkəmə praktikasının normativ tənzimləmədə mövcud olan boşluqları doldurmağa qadir olmasına ümid etməyə imkan verir. Araşdırma obyektini təşkil edən məsələlərdən biri də beynəlxalq prinsip və normaların mənbə kimi rolunun aydınlaşdırılmasından ibarətdir.

Açar sözlər: hüquq, mənbə, normativ hüquqi akt, qanunvericilik, sistem, norma, konsepsiya.

Ənənəvi yanaşma baxımından normativ hüquqi aktlar müasir hüququn əsas və ən mükəmməl mənbəyi olaraq qəbul olunurlar. Bununla belə, mənbə kimi normativ hüquqi aktın üstünlükləri ilə yanaşı, onun müəyyən çatışmazlıqlarla müşayiət olunması da nəzərə çarpır ki, onların da arasında pozitiv hüququn həddən artıq formalizmə meyliyini göstərmək olar. Qanunun “hökmranlığı” şəraitində məhkəmə hüquqyaradıcılığı müəyyən mənada qanunun göstərişlərinin “mexaniki” şəkildə bu və ya digər həyati vəziyyətə şamil olunması kimi anlaşılır. Buradan irəli gələn “nəticə” isə konkret bir hala münasibətdə qanunun göstərişlərindən hasil olunan hərfi xülasə kimi dərk edilir ki, bu da praktikanın sınağına tab gətirmir. Bu mənada ölkəmizdə digər hüquq mənbələrinə, xüsusən də məhkəmə presedentinə münasibətdə baş verən köklü dəyişiklik təqdir edilməlidir. Həmin dəyişiklik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin yaradılması anından başlayaraq ölkədə məhkəmə praktikasının tətbiqi sahəsinin genişlənməsində, “Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi hüququnun” milli hüquq qaydası çər-

çivəsində tətbiq edilməsində, ölkə hüquqşünaslarının əksəriyyəti tərəfindən məhkəmə presedentinin milli hüququn mənbəyi kimi tanınmasında ifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumiyyətlə, hüququn inkişafı mürəkkəb bir prosesdir. Məsələn, Almaniyada xüsusi hüququn inkişafı yalnız 1900-cü il Mülki Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi və ayrı-ayrı qanunların qəbulu ilə baş vermir. Hazırda Almaniyanın xüsusi hüquq sistemi habelə məhkəmə qərarları - “presedentlər”lə genişlənərək inkişaf edir. Bu presedentlər vasitəsilə Almaniya Mülki Məcəlləsindəki bəzi daxili uyğunsuzluqlar aradan qaldırılır, normaların əsasında duran qanunvericinin iradəsi şərh edilir, əsassız varlanmaya, zərərin vurulmasına görə məsuliyyətin baş verməsi və s. qeyri-tipik münasibətlərlə bağlı həll yolları ortaya qoyulur [12, 66].

Almaniya Mülki Məcəlləsinin həddindən artıq geniş və mücərrəd şəkildə formalaşdırılmış norma və anlayışları zaman etibarilə fəal məhkəmə hüquqyaradıcılığının da genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, öhdəliklərin icrasına münasibətdə “vicdanlılıq” anlayışına Məcəllənin mətnində yalnız bir dəfə - 242-ci paragrafda rast gəlinir. Məhkəmə praktikası sayəsində isə bununla bağlı məsələlər o qədər dəqiq və təfərrüatlı şəkildə verilmişdir ki, nəticədə yalnız bu anlayışın şərhini bütöv bir cildi əhatə edir.

Məlumdur ki, hüquq normasının mahiyyəti müvafiq normada öz əksini tapan qaydanın məcburiliyi ilə ifadə edilir və heç bir halda həmin qaydanın əhatə etdiyi şəxslərin sayı ilə bağlı deyildir. Konkret məhkəmə qərarının “nüfuzunu” təmin etmək və analoji münasibətlərin baxışı zamanı onu bir “ölçü” kimi qəbul etmək, şübhəsiz, müsbət əhəmiyyət daşıya bilər. Məhkəmə normayaradıcılığı konsepsiyasının daim tənqidlərə məruz qalmasına və bu gün də mübahisələr doğurmasına baxmayaraq, məhkəmə presedentinin bu mexanizmi geniş yayılmışdır və gerçəklikdə onun istifadəsinə qarşı heç bir göstəriş yoxdur. Nümunə üçün deyək ki, ABŞ-da iddia olunduğu kimi, hakim dəyişən sosial şəraitə uyğunlaşmaq, yeni ictimai tələbatları üzə çıxarmaq və onların əsasında hüququ inkişaf etdirən və zənginləşdirən qərarlar qəbul etmək zərurəti ilə üzləşir [11, 110]. Azərbaycanda hüquq sisteminin əsasən qanunvericiliyin dəyişdirilməsi yolu ilə inkişaf etməsi nöqtəyindən azad hüquq ideyası prinsip etibarilə bizim hüquqi qayda üçün qəbul edilməz görünür. Lakin eyni zamanda belə bir faktı da etiraf etmək lazımdır ki, hakimin iştirakı və müvafiq olaraq məhkəmə təcrübəsi olmadan hüquq sistemi mütərəqqi yönümdə inkişaf edə bilməz [9, 28].

Bu baxımdan da hesab olunur ki, Azərbaycan hüququnun mənbələri sistemində məhkəmə presedentləri ilə bağlı mövqeyə qanunvericilik qaydasında yenidən baxılmasının vaxtı çatmışdır. Bununla əlaqədar bir sıra müəlliflər tərəfindən ifadə edilən belə bir mövqeni tam əsaslı hesab etmək

lazımdır ki, məhkəmə hüququnun müstəqil doktrina qismində təşəkkül tapması qanunun aliliyi ideyasına heç də xələl gətirmir [4, 14-15]. Əksinə, son illər ərzində Azərbaycan hakimlərinin hüquq mədəniyyətinin və ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksəlməsi ümid etməyə imkan verir ki, məhkəmə praktikası normativ tənzimləmə sahəsində mövcud olan boşluqları doldurmağa qadirdir. Müşahidə olunan tendensiyanın obyektiv səbəbləri vardır, çünki İtaliya, Fransa və qitə hüquq sisteminə aid olan digər ölkələrdə hakimlərin yalnız qanuna tabe olması prinsipi ilə yanaşı, qanunun qeyri-təkmilliyi səbəbindən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsindən imtinanı qadağan edən prinsip də mövcuddur ki, bu da ictimai həyatın sürətli inkişafı ilə ayaqlaşmır. Bununla əlaqədar hesab edirik ki, milli hüquq elmində də məhkəmə presedentinin yeri və rolu birmənalı olaraq tanınmalıdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 11.5-ci maddəsində buna zəmin yaradan müddəə də öz əksini tapmışdır: “Mülki hüquq münasibətlərini tənzimləyən hüquq normasının olmaması və ya onun qeyri-müəyyənliyi məhkəmənin mülki işə baxmaqdan imtina etməsinə əsas verə bilməz” [1].

Bundan əlavə, məhkəmə praktikası hüquq pozuntuların yeni təzahürlərinin, müxtəlif hüquq sahələrinin müəyyən institutlarının və normalarının tətbiqinin mənasını və hüdudlarını anlamaqda çətinliklərin, ayrı-ayrı hüquq sahələri arasında mövcud olan ziddiyyətlərin aşkar edilməsinə kömək edir. Birbaşa hüquqi müddəaların olmadığı bir şəraitdə hər hansı konkret halın həlli qanunvericilik göstərişlərinin qəbulunu gözləyə bilmədiyi üçün mübahisəli və mürəkkəb məsələlər üzrə Ali Məhkəmə instansiyalarının qərarlarının mübahisəli halların həlli üçün müəyyən bir nümunə, model kimi istifadə edilməsi praktikası nəzərə alınmalıdır.

Hüququn mənbəyi kimi məhkəmə presedentinin məcburi qüvvəsi ondan irəli gəlir ki, hər hansı məhkəmə yuxarı məhkəmələrin mübahisə doğurmayan qərarları ilə bağlıdır, lakin presedentin təfsirində məhkəmə tam sərbəstliyə malikdir. Bununla yanaşı, presedentlərin “doğru olan” və “doğru olmayan” növlərə ayrılması və bununla da hakim tərəfindən onun qeyri-düzgün və ya qeyri-ədalətli olması haqqında qənaətə gəlinədiyi halda, hakimin presedentdən kənara çıxmaq üçün bu cür əsaslandırılmaya əl atması yolverilməz hesab edilməlidir. Birinci halda daha yüksək məhkəmə instansiyası tərəfindən hüququn rəsmən bəyan edildiyi və bu bəyanatın düzgün olması ilə məhkəmənin də razılaşdığı təqdirdə presedent dəyişikliklərə məruz qalmır. İkinci halda isə hakimlər məhkəmə presedentinə uyğun hərəkət etməməlidirlər. Bu zaman hakimlər yeni hüquq yaratmırlar və yalnız hüquqi qaydaların ifadə olunmasında əvvəlki məhkəmələrin səhvini düzəldirlər. Belə olan halda, məhkəmə qərarının hüquqi qayda kimi çıxış etməməsi ehtimal edilir.

Presedentlərin tətbiqi ilə bağlı müsbət amillərin sırasına habelə onun yalnız hüquqa deyil, bütövlükdə ictimai həyata müsbət təsir göstərdiyini aid

etmək olar. Presedentlər hüquqtətbiqetmə praktikasını tarazlayır, məhkəmələr vasitəsilə sırası vətəndaşlar tərəfindən hüququn bir ictimai dəyər kimi qəbuluna köməklik edir, hüquqda boşluqları tamamlayır. Presedentlər sisteminin mövcud olması özü-özülüyündə hakimlərin məsuliyyətini və peşəkərlığını yüksəldir, maarifləndirici əhəmiyyət daşıyır və tərbiyəvi effekt təsiri göstərir.

Şübhəsiz ki, presedentlərdən istifadə olunan ölkələrdə milli hüquq sistemi öz mürəkkəbliyi ilə diqqəti cəlb edir. Vaxtilə sosialist hüquq nəzəriyyəsi və praktikasında hüququn presedent forması, ümumiyyətlə, qəbul edilməmişdir. Çünki o zaman sosialist hüquq doktrinası belə bir mövqedən çıxış edirdi ki, məhkəmə və inzibati orqanlar hüququ yaratmalı deyil, onu tətbiq etməlidirlər [6, 254]. Bundan fərqli olaraq, İngiltərə orta əsrlərdən bu günə qədər hüquq mənbəyinin göstərilən növündən, yəni presedentlərdən müvafəqiyyətlə istifadə edir. Şübhəsiz ki, bu mənbə müsbət xüsusiyyətlərə malikdir. Ona görə də hesab edirik ki, müasir Azərbaycanda da presedentlərin istifadə dairəsinin və şərtlərinin dərinədən öyrənilməsi olduqca vacibdir. Bu, onunla izah edilir ki, qanunvericilik fəaliyyəti həddindən artıq ağır və ləng bir prosesi özündə ehtiva edir; həmin prosədə bu fəaliyyətin həyatdan geri qaldığı və onun yeni tələbləri tam təmin etmək üçün yetərli olmadığı müşahidə olunur. Fasiləsiz inkişaf edən həyat heç vaxt özünün axarını dayandırmır. Bundan fərqli olaraq qanunvericinin fəaliyyətində vaxtaşırı fasilələrin olması da qaçılmazdır. Mütəmadi olaraq ortaya çıxan mübahisəli hüquqi məsələlər bütövlükdə onların qanunverici tərəfindən həll olunmasını gözləyə bilməzlər: o, onları həll etməyə başlamazdan əvvəl bəzi hallarda həmin mübahisələr kazuslarda, yəni qanunvericinin iştirakı olmadan praktika ilə həll olunurlar. Bir mübahisəli hal üçün qəbul edilən qərar bir sıra digər oxşar hallar üçün presedentə çevrilir. Beləliklə də, presedentlər yolu ilə hüquq normaları yaradılır.

Bunu ilk növbədə məhkəmə praktikasında müşahidə etmək olar. Tarixin heç bir mərhələsində məhkəmənin fəaliyyəti həyatın ayrı-ayrı hallarına münasibətdə tək-cə qanunun tətbiqi ilə məhdudlaşmamışdır. Hətta ən mü-kəmməl qanunvericilik hər bir həyati hadisəni irəlicədən nəzərdə tuta bilməz və özündə müəyyən qaçılmaz boşluqları ehtiva edir ki, bunlar da məhkəmə praktikası ilə tamamlanırlar. Bütün müasir dövlətlərdə belə bir ümumi qayda mövcuddur ki, məhkəmə mövcud qanunların natamamlığı, aydın olmaması və ziddiyyətliyi bəhanəsi ilə işlərin baxılmasından imtina edə bilməz. Ona görə də qanunla nəzərdə tutulmayan hər hansı mülki mübahisənin məhkəmə baxışına daxil olduğu halda məhkəmə bu və ya digər qərarı çıxarmağa borcludur. Aydın ki, mütəmadi olaraq baş verən belə hallarda məhkəmə müvafiq işi qanunvericilikdə öz ifadəsini tapmayan hüquqi başlanğıcların əsasında həll edir.

Məhkəmə tərəfindən çıxarılan istənilən qərar böyük hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki ədalət mühakiməsinin elementar şərti ondan ibarətdir ki, məhkəmə bütün oxşar halları eyni qaydalar əsasında həll etməlidir. Ona görə də ayrıca götürülmüş kazusun həlli kimi presedent, yəni bütün analoji hallar üçün ümumi hüquq normasını müəyyən edir. Beləliklə, məhkəmə yalnız qanunu tətbiq etmir, həm də ona əlavə olaraq yeni hüquqi qaydalar yaradır.

Məsələn, İngiltərədə indiki dövrdə məhkəmə presedenti hüququn rəsmi mənbəyi kimi tanınır və ingilis hüququnda 350000-dən artıq presedent mövcuddur [5, 242]. İngiltərədən fərqli olaraq, qitə hüquq sistemi dövlətlərində məhkəmə presedenti rəsmi şəkildə əsas hüquq mənbəyi kimi tanınmır. Bununla belə, həmin dövlətlərdə də qanuna əlavə olaraq məhz bu yolla yaradılan çoxsaylı hüquq normalarını göstərmək olar.

Bundan başqa, müasir dövlətlərdə hüquq mənbəyinin əhəmiyyəti yalnız məhkəmə presedenti ilə bağlı deyil. Burada hüquq normaları digər hakimiyyət orqanlarının da fəaliyyəti nəticəsində ayrı-ayrı presedentlərin yaradılması yolu ilə baş vermişdir. Məlumdur ki, İngiltərə dövlət hüququnun bir sıra mühüm təsisatları presedentlər yolu ilə ərsəyə gətirilmişdir. Belə ki, əvvəllər Nazirlər Kabinetinə münasibətdə hər hansı konkret qanun müddəaları nəzərdə tutulmamışdır. Parlamentin etimadsızlıq rəyi halında Nazirlər Kabinetinin istefaya çıxmasını ehtiva edən qayda ayrıca qanunun qəbulu ilə deyil, məhz yazılmamış siyasi presedentlərin bərqərar olması vasitəsilə həyata vəsiqə almışdır.

Beləliklə, müasir dövrdə presedentlərin geniş tətbiqi ilə bağlı qeyri-məhdud sayda nümunələr göstərmək olar. Müasir Azərbaycanda hüquq praktikası və doktrinası hüququn rəsmi mənbələri qismində qəti şəkildə məhkəmə presedentini tanımamasına baxmayaraq, son on illikdə məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına dövlət hakimiyyətinin müstəqil qolu kimi onların konstitusion statusuna uyğun olan səlahiyyətlər verilmişdir.

Fikrimizcə, bu sahədə köklü dəyişikliklərin baş verməsinə “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanının qəbulu səbəb olmuşdur. Həmin Fərmanın 6-cı bəndində dəqiq bildirilir ki, “Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələrinə və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsinə tövsiyə edilsin ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etsinlər və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə alsınlar” [2]. Bununla əlaqədar professor M.F.Məlikova haqlı olaraq bildirir ki, “özünün sosial-siyasi və

hüquqi əhəmiyyətliyi baxımından Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının göstərişləri məhkəmə presedenti haqqında məsələnin qoyulduğu yeni mərhələ açmış oldu, ölkənin hüquq siyasətinin yeni strateji istiqamətini ifadə etdi ki, bunlar da mahiyyət etibarilə hüquq mənbələrinin sisteminin və bütövlükdə qanunvericilik sisteminin inkişafı probleminə mühüm bir xətti özündə ehtiva edir” [7, 9].

Fikrimizcə, məhkəmə presedentinin milli hüququn mənbəyi kimi tanınması daha çox “konseptual” mənə daşıyır və onun tətbiq olunduğu konkret hallardan kənar şərtsiz məcburi qüvvəyə malik olması kimi dəyərlənməməlidir. Beləliklə, bütövlükdə Azərbaycan Respublikasında hüququn mənbəyi qismində məhkəmə presedentinin tanınması problemi əhatəli öyrənilməlidir və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun tətbiqi və onun məhkəmə praktikasında geniş şəkildə nəzərə alınması artıq gündəmdə olan məsələdir. Bununla yanaşı, məhkəmə presedentinin milli hüququn mənbəyi kimi tanınması ilə bağlı həlledici söz qanunvericiyə məxsusdur.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında presedent hüququnun tətbiqi sahəsi tədricən genişlənir. Azərbaycan Respublikası tərəfindən Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası rəsmi olaraq tanınmışdır və bununla əlaqədar ölkə məhkəmələri öz fəaliyyətində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin praktikasını nəzərə almalıdırlar. Bu məhkəmənin qərarlarının presedentə əsaslandığı nöqtəyi-nəzərindən, Konvensiyaya qoşulan hər bir dövlət heç bir məhdudiyət olmadan məhkəmə tərəfindən qəbul edilən bütün qərarlarla hesablaşmalıdırlar.

Hüququn mənbələri sistemində məhkəmə aktlarının yeri problemini nəzərdən keçirərkən bir çox müəlliflər onların qanun qarşısındakı prioritetini tanıyırlar. Onlar qeyd edirlər ki, “hüquqi dövlətdə prioritet həmişə qanuna verilir” [10, 153]. Hüquqi dövlət çərçivəsində əminliyin belə dərəcəsi ilə bunun əksini də etiraf etmək olar, yəni prioritet məhkəmə qərarına verilir. Konstitusiyaya məhkəmə icraatı qaydasında qanunun qeyri-konstitusion hesab edildiyi halda şübhəsiz ki, üstünlük Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarına verilir.

Konstitusiyaya münasibətdə konstitusiyaya məhkəmə aktlarının tabeli xarakteri mübahisəsizdir. Ümumi qaydaya əsasən konstitusiyaya məhkəmə aktları qanunqüvvəli xarakterə malikdirlər. Bununla belə, bu münasibət mütləq də deyildir. Çünki bir sıra konstitusiyaya məhkəmələri qanunların yoxlanılması və ləğvi hüququna malikdirlər. Demək lazımdır ki, qanuna münasibətdə bu məhkəmələr ikili rol oynayırlar: bir tərəfdən həmin məhkəmələr qanuna tabedirlər, onu tətbiq edirlər, digər tərəfdən isə məhkəmələr qanunun əsaslılığını yoxlayırlar və onu ləğv etmək hüququna malikdirlər. Bu məsələdə normativ aktların qeyri-hüquqi kimi tanınması haqqında onların hüquq

mənbələri sistemində yerini müəyyən edən ikili xarakteri ifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasında adət hüququnun gələcək inkişaf perspektivlərinə münasibətdə qeyd etmək lazımdır ki, müqayisəli hüquqşünaslığın təcrübəsinə uyğun olaraq adət sosioloji məktəbin istədiyi kimi hüququn əsas və ilkin elementi sayılmır. O, yalnız ədalətli qərarı tapmağa imkan verən elementlərdən biridir. Müasir Azərbaycan cəmiyyətində bu element qanunvericiliyə münasibətdə birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik deyildir.

Azərbaycan dövlətində baş verən köklü dəyişikliklər mərhələsində, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquqi inteqrasiyası tendensiyalarının gücləndiyi bir şəraitdə hüququn ümumi prinsiplərinin milli hüququn mənbəyi qismində tanınması məsələsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhdud normativ yanaşmaya görə hüquq prinsiplərinin praktiki təyinatı yalnız hüquqyaratma və hüquqtətbiqi üçün hansısa istiqamətləndirici məqamlara müncər edilir. Özü də hüquqyaratmada onlara konkret normaların məzmununa təsir göstərən “nəzəri” baza rolu ayrılmış, hüquqtətbiqində isə onların funksiyaları yalnız həmin normaların təfsirinə olan tələbatlarla məhdudlaşdırılmışdı [6, 8]. Mahiyyət etibarilə hüququn prinsipləri insan fəaliyyətinin ən mühüm sahələrinə vasitəçilik etmək üçün deyil, müstəsna olaraq normativ massivin yaradılması və istifadəsi ilə bağlı ehtiyacları təmin etmək üçün nəzərdə tutulur.

Bununla belə, fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında hüququn bir sıra yeni sahələrinin təşəkkülü prosesində hüququn ümumi prinsiplərinin onun müstəqil mənbəyi qismində rəsmi olaraq tanınmasının əhəmiyyəti şəxsizdir. Bunu dünya praktikası da sübut edir. Məsələn, Fransada hüququn ümumi prinsipləri elə əvvəlcədən inzibati hüququn mənbəyi kimi çıxış edirdi. İnzibati hüququn meydana çıxdığı dövrdən başlayaraq bu sahənin xüsusi hüquqdan fərqli olaraq məcəlləşdirilməməsi nöqtəyi-nəzərindən Dövlət Şurası (inzibati məhkəmələr sistemində ali instansiya) bilavasitə hər hansı aktla bağlı olmayan normaları müəyyənləşdirir. Belə ki, inzibati məsuliyyət, inzibati müqavilələr barəsində normalar inzibati məhkəmə tərəfindən hüququn yazılı mənbələrindən asılı olmayaraq yaradılmışdır. Çünki inzibati hakim Mülki Məcəllənin normalarını tamamilə kənara qoymuş və inzibati hüquqda bu normaları əvəzləməyə qadir olan prinsipləri tapmamışdır.

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa, bütün çatışmazlıqlarına baxmayaraq hüququn prinsipləri hazırkı dövrdə də bir çox sivil dövlətlər tərəfindən əməkdaşlıq prosesində qlobal problemləri həll etməyə imkan verən qaydalar toplusu kimi tanınır. Bu baxımdan da, belə bir hal tamamilə qanunauyğun görünür ki, Azərbaycan dövləti dünya birliyinin tamhüquqlu üzvü olaraq özünün 1995-ci il Konstitusiyasının 10-cu maddəsində təməli mahiyyət daşıyan belə bir müddəanı təsbit etmişdir: “Azərbaycan Respublikası digər dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq nor-

malarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur” [3]. Şübhəsiz ki, Azərbaycan Respublikasında bu müddəanın Konstitusiyaya səviyyəsində bəyan edilməsi onun sülhsevər xarici siyasətinin bariz nümunəsidir və onun səmərəli həyata keçirilməsi üçün hamılıqla tanınmış beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplərin məzmununun, eləcə də bu prinsiplərin ölkəmizin hüquq sistemi tərəfindən tanınmasının formalarının dəqiq nəzəri müəyyənləşdirilməsini ehtiva edir.

Hüququn ümumi prinsiplərinə pozitiv münasibəti beynəlxalq hüquq doktrinasında və praktikasında da görmək olar. Belə ki, BMT-nin Beynəlxalq Məhkəmə Statutunun 38-ci maddəsinə müvafiq olaraq Beynəlxalq Məhkəmə öz qərarlarında, həmçinin “hüququn mədəni millətlər tərəfindən qəbul edilmiş ümumi prinsiplərinə” əsaslanır.

Beynəlxalq hüququn mənbələri sırasına ümumi prinsipləri daxil etməklə Statutun müəllifləri bununla da Beynəlxalq Məhkəmənin hüquqi bazasını mümkün qədər genişləndirmək istiqamətində söylərini ortaya qoymuşlar. Bu zaman onlar məhkəmə tərəfindən həm beynəlxalq publik hüququn prinsiplərini, həm də milli hüquq sistemlərinin ümumi prinsiplərinin istifadə edilməsini mümkün hesab etmişlər.

Nəhayət, Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip-ideyaları da mühüm rol oynayırlar ki, bu da onların milli qanunverici tərəfindən hüquqyaratma prosesində hüququn ideoloji mənbəyi qismində istifadə olunmasında özünü büruzə verir.

Beləliklə, fikrimizcə, milli hüququn ümumi prinsipləri kimi, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş bu prinsipləri də hüquqda boşluqların ortaya çıxdığı hallarda qərarların çıxarılması üçün hüquq mənbəyi qismində milli hüquq tətbiqçiləri tərəfindən istifadə oluna bilər. Bununla belə, müəyyən beynəlxalq müqavilə normalarından fərqli olaraq, onlar özləri ilə ziddiyət təşkil edən milli hüququn normalarının əvəzinə tətbiq edilə bilməzlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının əksər hissəsinin məhz müqavilə formasında əks etdirilməsinə baxmayaraq, təcrübədə onlara dair münasibət birmənalı deyil. Belə ki, müasir dövrdə beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının müəyyən hissəsi universal beynəlxalq aktlarda deyil, müxtəlif “bəyannamələrdə”, “qətnamələrdə”, “məlumatlarda” əks etdirilmişdir ki, sonunculara da ayrı-ayrı dövlətlərin nəzəriyyə və praktikasında münasibət müxtəlifdir. Azərbaycan doktrinasının “beynəlxalq hüquq qaydasının ümumi məsələləri üzrə BMT-nin Baş Assambleyasının bəyannamələrində və qətnamələrində, digər universal beynəlxalq təşkilatların əsasnamələrində” öz əksini tapan beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsiplərinə münasibəti bütövlükdə müsbətdir.

Fikrimizcə, milli hüquq sistemində beynəlxalq-hüquqi prinsiplərin yeri-

nin müəyyənləşdirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır ki, beynəlxalq aktlarda, konvensiyalarda və digər sənədlərdə təsbit edilən tanınmış prinsiplər Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlərinin əsasında durur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 2000, № 4. - Kitab 1, - maddə 250.
2. “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı // “Azərbaycan” qəzeti, 20 yanvar 2006-cı il.
3. Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 2002, № 9. - maddə 554.
4. Адилкариев Х. Судебная практика как источник нормотворчества // Советская юстиция, 1989, № 23. - с.14-15.
5. Ingman Terence. The English Legal Process. - L.: Blackstone Press, - 1996, - 444p.
6. Лившиц Р.З. Судебная практика как источник права / Судебная практика как источник права. - Москва: ИГиП РАН, - 1997, - с. 3-15.
7. Məlikova M.F. Qloballaşma və Azərbaycan Respublikasında hüququn inkişafının əsas tendensiyaları / Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının hüquq elminin və təhsilinin inkişafında rolu” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. 2 cildə. II cild. – Bakı: - 2015, - s.7-10.
8. Общая теория права. Курс лекций / Под общ. ред. В.К.Бабаева. - Нижний Новгород: Нижегород. ВШ МВД РФ, - 1993, - 544с.
9. Петрухин И.Л. Правовое государство и правосудие // Советское государство и право, - 1991, - № 1. - с. 19-29
10. Попонов Ю.Г. Теоретические и практические проблемы судебной практики при выполнении судами пробелов в праве // Судебная практика как источник права. - Москва: - 2000, - с. 153-158.
11. Сомерс Р. Господствующая правовая теория США // Советское государство и право, - 1989, - № 7. - с. 109-116.
12. Шумилов В.М. Введение в правовую систему ФРГ. - Москва: ДеКА, - 2001, - 140 с.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПРАВА

Я.Э.ЯВЕРЗАДЕ

РЕЗЮМЕ

В статье в первую очередь отмечается, что в соответствии с традиционным подходом нормативно-правовые акты являются основным и наиболее совершенным источником современного права. Вместе с тем, исследование в настоящее время места судебных прецедентов в системе источников права Азербайджана имеет особую значимость. Так, повышение в течение последних десятилетий уровня правовой культу-

ры и профессионализма азербайджанских судей дает основание надеяться на возможность искоренения существующих в нормативном регулировании пробелов посредством судебной практики.

В статье также подчеркивается, что закрепленные в международных актах, конвенциях и иных актах принципы составляют основу взаимоотношений Азербайджанской Республики с другими государствами.

Ключевые слова: право, источник, законодательство, система, норма, концепция.

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT NATIONAL SOURCES OF LAW

Ya.E.YAVERZADE

SUMMARY

It is noted in the article that in accordance with the traditional approach, legal acts are the main and most perfect source of the modern law. At the same time, the current study of the place of judicial precedents in the system of sources of law in Azerbaijan is of particular importance. Thus, the increase in the level of legal culture and professionalism of Azerbaijani judges over the past decades gives reason to hope for the possibility of eradicating the existing gaps in the normative regulation through judicial practice.

The article also emphasizes that the principles enshrined in international acts, conventions and other acts are the basis of relations between the Republic of Azerbaijan and other states.

Keywords: law, source, legislation, system, norm, concept.